

Gregor Tomc
Mojca Pešec

DRUŽBENA ENAKOST IN NEENAKOST V SLOVENIJI

Avtorja sta v študiji opazovala, kako se tri socioprofesionalne kategorije, izdelane po vnaprej določenih kriterijih, razlikujejo glede na posamezne spremenljivke.

Med drugim sta ugotovila, da je socioprofesionalna struktura v Sloveniji živečega prebivalstva dokaj neugodna; da je razredna struktura ambivalentna; da sta statusna in politična pripadnost bolj izkristalizirani: da so razlike med nižjo in srednjo kategorijo večje kot med srednjo in višjo kategorijo; da obstajajo pomembne razlike med aktivnimi in neaktivnimi anketiranci.

Avtorja razlagata dobljene rezultate s tem, da se odnosi v socializmu uravnavaajo predvsem po konvencijah, s politično determinacijo vseh pomembnejših vidikov družbenega življenja.

Authors of the study observed how three socioprofessional categories, based on criteria constructed in advance, differ according to specific variables.

Among other things they discovered that the socioprofessional structure of the population living in Slovenia is rather unfavourable; that the class structure is ambivalent; that status and political affiliation are more crystalized; that differences between the lower and middle categories is greater than between the middle and higher categories; that important differences exist between active and non-active respondents.

Authors explain the obtained results by the fact that relations in socialism are maintained above all through conventions, with a political determination of all more significant aspects of social life.

socialna struktura, socialna diferenciacija, razredna pripadnost, statusna pripadnost, politična pripadnost

1. Uvod

V sociološkem raziskovanju socialne stratifikacije ločimo dva pristopa: na eni strani gre za poskuse, da se na podlagi številnih statusnih spremenljivk empirično ugotovijo dominantnejše dimenzije družbenega razlikovanja; na drugi strani pa si sociologi prizadevajo na podlagi vnaprej določenih kriterijev izdelati stratifikacijske kategorije ali skupine (1).

V pričujoči raziskavi sva se odločila za drugi pristop: torej bova opazovala, kako se kategorije, izdelane po vnaprej določenih kriterijih, razlikujejo glede odvisnih spremenljivk (2). Zanimalo naju bo, ali so kategorije,

kot smo jih opredelili, zgolj statistični agregati, ali pa imamo opraviti s socialnimi skupinami.

Naslednje vprašanje, na katero sva morala poiskati odgovor, je bilo: po katerih kriterijih najbolj smiselno izdelati kategorije? Kateri so tisti kriteriji, ki v industrijskih družbah najpomembneje določajo položaj posameznika?

Številne, do sedaj opravljene raziskave, tako pri nas (Saksida in sodelavci, 1974; Popović in sodelavci, 1977), v drugih socialističnih državah (Ferge, 1979; Kolosi in Wnuk-Lipinski, 1983; Allardt in Wesolowski, 1980) kot tudi v zahodnoevropskih državah (Goldthorpe, 1980) kažejo na velik pomen socioprofesionalne dimenzije za položaj posameznika (3). Zaradi tega sva pri izdelavi kategorij poskušala upoštevati te ugotovitve.

Pri operacionalni klasifikaciji sva se zgledovala po sistemu, kot je bil izdelan na Švedskem že leta 1911 in je v rabi še danes (4). Po tem sistemu so anketiranci razdeljeni v tri kategorije — razred I ali višji razred, razred II ali srednji razred in razred III ali delavski razred. V bistvu gre za poklicne agregate, ki so hierarhizirani tako, da se dodatno upošteva faktorje izobrazbe, vpliva in posesti.

V razredu I so veliki lastniki (z več kot 20 zaposlenimi), strokovnjaki z akademskim poklicem ter višji uslužbenci v javnem in zasebnem sektorju; v razredu II so farmarji, manjši podjetniki, nižji uslužbenci ter žene, zaposlene na kmetiji ali v poslu; v razredu III so manjši posestniki, gozdarji in drugi delavci na kmetiji, delavci v industriji, zaposleni v uslužnostnih dejavnostih in uslužbenci v državnih službah.

Prednost te klasifikacije je v tem, da razporeja v tri kategorije tudi neaktivno prebivalstvo — upokoјence, gospodinje, študirajoče in invalide. Upokoјenci in gospodinje so razvrščeni glede na prejšnji poklic in glede na možev poklic, študirajoči glede na pričakovani izid njihovega izobraževanja (študentje v razred I, srednješolci v razred II in osnovnošolci v razred III). Uvrstitev je v slednjih dveh primerih dokaj arbitrarna, vendar sta ti dve skupini tako majhni, da ju ni treba ločeno obravnavati zaradi starostnega intervala anketirancev od 16 do 65 let. Invalidi, in sicer tisti, ki ne dobivajo pokojnine in niso zaposleni, so uvrščeni v razred III.

Razrede razumeva v skladu z Webrovo opredelitvijo kot kategorije ljudi, ki se med seboj razlikujejo po možnostih razpolaganja z dobrinami, po njihovi ekonomski usodi. V zadnji instanci je razredni položaj določen s položajem na trgu. Obravnavati razred konceptualno, kot da ima isto vrednost kot »skupnost«, vodi po njegovem mnenju v izkrivljanje (5). Takšnega pojmovanja razredov ne smemo mešati z Marxovim razumevanjem razredov kot socialnih skupin, ki imajo določeno razredno zavest, so v določenem konfliktnem odnosu do drugih razredov in imajo točno določeno »vlogo« v zgodovinskem razvoju človeštva. Ne da bi se podrobneje spuščala v to problematiko, meniva, da sodijo tako razumljeni razredi (buržoazija, proletariat) in odnosi med njimi (razredni antagonizmi, revolucija) bolj na področje politike in ideologije kot pa znanosti in sociologije.

2. Socioprofesionalne kategorije in tri dimenzije stratifikacije

Pri razvrstitvi anketirancev v socioprofesionalne kategorije sva se zgledovala po švedskem vzoru, upoštevajoč posebnosti poklicnega grupiranja, lastništva sredstev za proizvodnjo in zemlje (6). Poleg tega sva v vsaki socioprofesionalni kategoriji ločila anketirance še na aktivne in neaktivne. Med neaktivnimi sva gospodinje razvrščala glede na možev poklic, upoko-

jence glede na prejšnji poklic in študirajoče glede na pričakovani izid izobraževanja. Glede na to sva oblikovala šest kategorij.

V nižjo, III. kategorijo neaktivnih so vključeni naslednji anketiranci; invalidi, učenci in prizadete osebe, gospodinje in upokoenci, učenci.

V nižjo, III. kategorijo aktivnih so vključeni: nekvalificirani, polkvalificirani in kvalificirani delavci v raznih dejavnostih pod kvalifikacijskim nivojem tehnika, ki nimajo vodstvenega ali vodilnega položaja; samozaposleni obrtniki in kmetje z manj kot 10 ha obdelovalne zemlje.

V srednjo, II. kategorijo neaktivnih so vključeni: gospodinje in upokoenci, dijaki.

V srednjo, II. kategorijo aktivnih so vključeni: srednji strokovni kader (tudi visoko kvalificirani delavci); delavci, ki imajo nižjo izobrazbo od izobrazbe tehnika, a opravljajo vodstveno delo; obrtniki, ki imajo nižjo izobrazbo od tehnika, a zaposlujejo druge delavce; kmetje z najmanj 10 ha obdelovalne zemlje.

V višjo, I. kategorijo neaktivnih so vključeni: gospodinje in upokoenci, študentje.

V višjo, I. kategorijo aktivnih so vključeni: strokovnjaki, drugi vodstveni delavci in vsi vodilni, ne glede na poklic in višino izobrazbe.

Na osnovi opisanih kriterijev se populacija naših anketirancev razvršča v naslednjo strukturo (Tabela 1).

Tabela 1: Socioprofesionalne kategorije slovenskih anketirancev

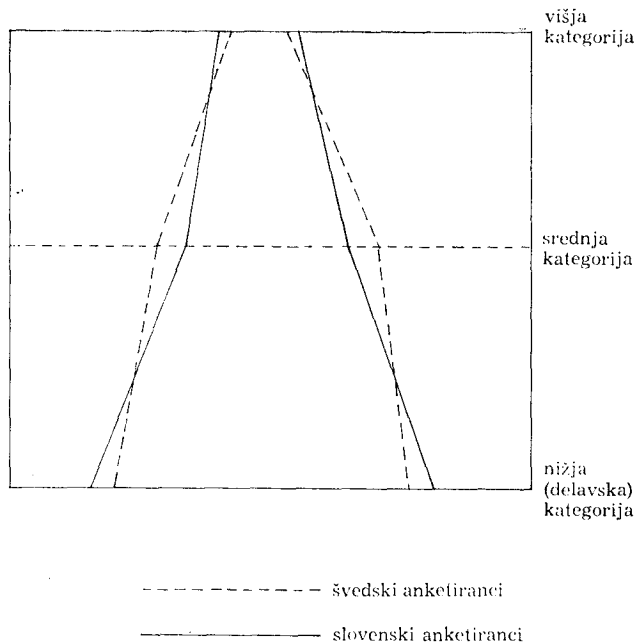
Socioprofesionalne kategorije	V odstotkih	V odstotkih, kumulativa
Nižja kategorija neaktivnih	17,7	17,7
Nižja kategorija aktivnih	45,5	63,2
Srednja kategorija neaktivnih	6,7	69,9
Srednja kategorija aktivnih	18,2	88,1
Višja kategorija neaktivnih	2,4	90,5
Višja kategorija aktivnih	9,5	100,0

Iz tabele je razvidna dokaj neugodna socioprofesionalna struktura v Sloveniji naseljenega prebivalstva. Slabi dve tretjini anketirancev lahko uvrstimo v kategorijo delavcev (po švedskih podatkih za leto 1981 53,8 %), približno četrtino v srednji razred (v primerjavi z dobro tretjino v švedski raziskavi: 37,1 %), 12 % pa v višji razred (v primerjavi z 9,1 % pri Švedih). Če si to distribucijo zamislimo kot piramido, potem vidimo, da je v primerjavi s Švedsko širša na dnu, ožja v sredini in nekoliko širša na vrhu.

Verjetno je ta neugodna struktura v zvezi s faktorji, kot so dosežena stopnja industrializacije in ekstenziven gospodarski razvoj, utemeljen na manj usposobljeni delovni sili, ekspanzija administrativnih in političnih kadrov po normativni elaboraciji sistema v sredini 70. let, dotok delovne sile iz manj razvitih jugoslovanskih regij itd.

V analizi naju bo tudi zanimalo, kako se anketiranci, razvrščeni po kategorijah, razlikujejo po razredni, statusni in politični dimenziji stratifikacije. Razredno dimenzijo smo opredelili s kazalci posedovanja materialnih dobrin in ekonomskih možnosti, statusno z nekaterimi prostočasovnimi aktivnostmi in vrednostnimi orientacijami, politično pa z nekaterimi kazalci politične pripadnosti in participacije.

Povezanost med socioprofesionalnimi kategorijami in navedenimi dimenzijami stratifikacije bi kazala na oblikovanje razredne, statusne in/ali

politične entitete. Če pa takšne povezave ne bi ugotovili, bi lahko predpostavljali ekonomsko, statusno in/ali politično družbeno atomiziranost.

Kot sva že omenila, opredeljujeva razrede glede na razlike v posedovanju materialnih dobrin in glede na razlike v ekonomskih možnostih. Statusne skupine pa opredeljujeva po principih potrošnje dobrin v obliki specifičnih življenjskih stilov. Razlike v politični moči določajo interesno grupiranje v političnem redu, izražajo pa se s članstvom in participacijo v političnih asociacijah.

Razredno dimenzijo stratifikacije opredeljujejo:

— kazalci posedovanja materialnih dobrin (zidava hiše, stanovanjski standard, stanovanjski status in način pridobitve stanovanja; lastnina materialnih dobrin, dohodek na člana gospodinjstva, lastništvo telefona, oprema gospodinjstva, standard opreme gospodinjstva, zabavna elektronika),

— kazalci ekonomskih možnosti (zasebni in družbeni viri za pridobivanje stanovanja, aktiviranje virov za 10 mio S din, namembnosti varčevanja, viri izposojanja).

Statusno dimenzijo stratifikacije opredeljujejo:

— kazalci prostočasovnih aktivnosti (način preživljanja počitnic, izleti, hobiji, obiskovanje kina, športno udejstvovanje, obiskovanje elitnih kulturnih prireditev — koncertov, razstav in gledališča, število tednov, preživetih na počitnicah),

— kazalci vrednostne orientacije (izobrazbene aspiracije in vernost).

Politično dimenzijo stratifikacije opredeljujejo:

— kazalci članstva in funkcij v političnih organizacijah in delegiranje v organe samoupravljanja (ZK, ZSM, SZDL, ZS, ZB; delovna organizacija, krajevna skupnost, SIS, občina, republika in federacija),

— kazalci družbene moči in politične aktivnosti (družbena moč in aktivnost, poskus spreminjanja stvari; politična aktivnost).

Ž uporabo χ^2 testa kot neparametrične statistične mere povezanosti spremenljivk sva ugotavljala statistično pomembno povezanost med spremenljivkami, s katerimi sva označila posamezne socioprofesionalne kategorije in dimenzije stratifikacije. Obravnavala sva le tiste zveze, kjer je bila jakost povezav med spremenljivkami srednje močna ali močna (kontingenčni koeficient večji od 0,3). Vendar pa sva upoštevala tudi povezanost med spremenljivkami, s katerimi sva označila možnost aktiviranja dodatnih finančnih virov, čeprav je bila povezanost šibka (kontingenčni koeficient manjši od 0,3).

Na osnovi tega sva sklepala na povezanost med pripadnostjo posamezni socioprofesionalni kategoriji in dostopnostjo do materialnih dobrin in ekonomskih možnosti, načini preživljanja prostega časa in vrednostnimi orientacijami ter politično pripadnostjo in participacijo.

3. (NE)ENAKOST GLEDE NA TRI DIMENZIJE STRATIFIKACIJE

3.1. Socioprofesionalne kategorije ter posedovanja materialnih dobrin in ekonomskih možnosti

3.1.1. Posedovanje materialnih dobrin

Materialni standard anketiranca meriva z lastništvom nekaterih materialnih dobrin, dohodkom na člana gospodinjstva, lastništvom telefona, opremljenostjo gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje in posedovanjem predmetov zabavne elektronike.

Pred podrobnejšo analizo distribucij materialnih dobrin (Tabela 2) bova navedla še nekatere druge relevantne podatke.

Tabela 2: Materialni standard posameznih socioprofesionalnih kategorij.

Socioprofesionalna kategorija	Dohodek na člana gospodinjstva v tisoč din ¹				Lastništvo nekaterih materialnih dobrin		
	do 5 t.	5—10 t.	10—15 t.	nad 15 t.	nič	samo avto	avto in/ ali še kaj ²
Nižja kategorija — neaktivni	28,2	42,2	20,1	9,5	79,5	18,6	1,8
Nižja kategorija — aktivni	14,9	47,6	24,8	12,7	42,8	51,3	5,9
Srednja kategorija — neaktivni	6,0	34,7	28,0	31,4	71,5	21,2	7,2
Srednja kategorija — aktivni	4,5	34,1	37,5	23,9	18,7	67,4	13,9
Višja kategorija — neaktivni	5,4	26,8	39,4	28,6	59,7	33,9	6,4
Višja kategorija — aktivni	0,0	15,4	40,4	44,4	14,3	61,0	24,6
Kontingenčni koeficient	0,38				0,43		

¹ V prvem polletju leta 1984

² Materialne dobrine: čoln ali jadrnica, počitniška hišica ali počitniško stanovanje (vikend), počitniška prikolica.

Za celotno populacijo velja, da 45,3 % prebivalcev Slovenije nima avta, 96,2 % jih nima čolna, 95,2 % jih nima vikenda in 97,5 % jih nima počitniške prikolice (7).

Približno polovica anketirancev, 44,5 %, nima nobene od navedenih dobrin. Od tega jih je tri četrtine iz nižje kategorije, 18,6 % iz srednje in 6,4 % iz višje kategorije. Struktura distribucije dobrin na drugem ekstremu, tisti, ki imajo avto in še eno od navedenih dobrin, je bistveno drugačna: 34,4 % jih je iz nižje, 35,0 % iz srednje in 30,6 % iz višje kategorije.

Podobno je distribuiran dohodek na člana gospodinjstva. V nižji skupini, do 5000 din mesečno na člana, v kateri je sicer 13,1 % anketirancev, jih je 89,7 % iz nižje, 9,4 % iz srednje in 1,0 % iz višje kategorije. Na drugem ekstremu, med tistimi z 20.000 din in več na člana gospodinjstva mesečno, ki jih je v celotni populaciji 7,5 %, jih je iz nižje kategorije 33,2 %, iz srednje 36,5 %, iz višje pa 30,4 %.

Pri teh podatkih moramo seveda upoštevati, da je pripadnikov nižje kategorije v celotni populaciji 63,2 %, srednje kategorije 24,9 % in višje kategorije 11,9 %.

Pri distribuciji dohodka na člana gospodinjstva in lastništva nekaterih materialnih dobrin (Tabela 2) sta opazni dve vrsti pomembnih razlik.

Najočitnejša je razlika med aktivnimi in neaktivnimi — slednji imajo slabši dostop do materialnih dobrin. Podobna ugotovitev velja tudi, ko primerjamo med seboj tri kategorije — nižja je kategorija, slabši je dostop do materialnih dobrin. Glede dohodka na člana gospodinjstva so podatki podobni. Zopet prednjačijo aktivni anketiranci, čeprav ne tako izrazito, medtem ko imajo nižje kategorije redkeje višje dohodke.

Oglejmo si še podatke za posedovanje telefona, opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje in posedovanje predmetov zabavne elektronike. Najprej spet nekaj podatkov, ki niso zajeti v Tabeli 3.

Tabela 3: Materialni standard posameznih socioprofesionalnih kategorij.

Socioprofesionalna kategorija	Ima telefon	Opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje ¹			Posedovanje predmetov zabavne elektronike ²		
		nič	do tri	več kot tri	nič	samo TV	TV in/ali še kaj
Nižja kategorija — neaktivni	23,8	28,3	63,2	7,5	19,5	74,2	6,3
Nižja kategorija — aktivni	23,0	15,4	69,8	14,8	9,0	78,8	12,2
Srednja kategorija — neaktivni	50,9	6,6	54,6	38,8	1,8	70,3	27,9
Srednja kategorija — aktivni	48,1	4,7	61,0	34,3	3,6	68,6	27,8
Višja kategorija — neaktivni	62,9	0,0	54,9	45,3	4,8	71,0	24,2
Višja kategorija — aktivni	68,1	1,3	48,7	50,0	3,9	56,9	39,2
Kontingenčni koeficient	0,32		0,42			0,36	

¹ Predmeti trajne potrošnje: fotografski aparat, filmska kamera, dia ali/in filmski projektor, šivalni stroj, pletilni stroj, kasetofon ali magnetofon, gramofon, klavir ali pianino.

² Predmeti zabavne elektronike: HI-FI aparatura, črno beli TV, barvni TV, video naprava za TV, hišni računalnik.

Od 65,1 % anketirancev, ki nimajo telefona, jih je 74,4 % iz nižje, 19,6 % iz srednje in 6 % iz višje kategorije.

Nobenega predmeta trajne potrošnje nima v gospodinjstvu 13,4 % anketirancev, od tega jih je 89,4 % iz nižje, 9,7 % iz srednje in 0,9 % iz višje kategorije. Med tistimi, ki imajo pet predmetov trajne potrošnje ali več, v celotni anketirani populaciji jih je 7,6 %, pa je delež nižje kategorije 41,9 %, srednje 27,2 % in višje kategorije 30,9 %.

Nobenega predmeta zabavne elektronike nima 8,8 % anketirancev, od tega jih je 88,7 % iz nižje, 8,8 % iz srednje in 5,5 % iz višje kategorije. Spet na drugem ekstremu, med tistimi, ki imajo televizijo in še kakšen drug predmet zabavne elektronike, vseh skupaj jih je 17,1 %, jih je med nižjimi 35,3 %, med srednjimi 39,8 % in med višjimi 24,9 %.

Tabela kaže, da so deleži pripadnikov nižje kategorije, ki nimajo telefona, predmetov trajne potrošnje v gospodinjstvu in predmetov zabavne elektronike, večji kot v drugih dveh kategorijah. Razen posedovanja telefona pa so zopet pomembne tudi razlike med aktivnimi in neaktivnimi anketiranci.

Morda preseneča enakomerna distribucija povprečne opremljenosti gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje in zabavne elektronike, na osnovi česar bi lahko trdili, da so slovenska gospodinjstva dokaj izenačeno opremljena. Vendar pa podrobnejša analiza pokaže, da sva standarde opremljenosti opredelila nizko; velik delež slovenskih gospodinjstev (z majhnimi razlikami po kategorijah) je standardno opremljen s fotoaparatom, šivalnim strojem in kasetofonom ter televizijskim sprejemnikom. Razlike pa postanejo opaznejše na obeh ekstremih posedovanja, in sicer med nižjo kategorijo na eni in srednjo ter višjo kategorijo na drugi strani.

3.1.2. *Ekonomske možnosti*

Ekonomske možnosti sva opredelila z naslednjimi kazalci: pomanjkanjem denarja za vsakodnevne potrebščine, aktiviranjem virov za zbiranje 10 mio S din in namembnostjo varčevanja denarja.

Kar 22,1 % Slovincem občasno zmanjkuje denarja za nakup hrane in drugih, za vsakdanje življenje pomembnih potrebščin. Poleg tega jih več kot dve tretjini ne varčuje, kar je verjetno posledica tega, da imajo skrajno napet »mesečni proračun«, več kot polovica pa jih ne bi zmogla v enem tednu zbrati 10 mio S din, kar verjetno kaže na to, da ne razpolagajo z ustrezno finančno rezervo (8). Vse to pomeni, da so ekonomsko ogroženi.

Pri tem pa je zanimivo, da ekonomska ogroženost ni osredotočena na nižjo kategorijo prebivalstva (Tabela 4).

To si lahko razlagamo na dva načina — ali je ogroženost dokaj enakomerno razporejena po vsem prebivalstvu (med drugim verjetno tudi zaradi delovanja sive ekonomije) ali pa so aspiracije nižje kategorije relativno nižje, torej prilagojene slabšemu obvladovanju materialnih virov. Nekateri druge obdelave, ki kažejo, da pomanjkanje ni pomembno povezano ne z izobrazbo, ne s politično aktivnostjo, ne z nacionalno pripadnostjo, ne s starostjo, ne s spolom itd. dajejo slutiti, da je bolj verjetno prvi odgovor (9).

3.1.3. *Razredi kot agregati ali kot skupine?*

Ko gre za posest materialnih dobrin, vidimo, da so razlike konsistentne. Nižja kategorija ima po pravilu slabši dostop do materialnih dobrin. Očitno je tudi, da obstaja temeljna razlika med nižjo na eni ter srednjo in višjo

Tabela 4: Možnost aktiviranja dodatnih finančnih virov.

Socio-profesionalna kategorija	Pomanjkanje denarja za vsakodnevne potrebščine			Aktiviranje virov za zbiranje 10 mio S din ¹			Namembnost varčevanja denarja ²		
	ne zmanjka	si ne sposodi	si sposodi	lastni bančni	lastni in drugi	drugi	nakupi	nakupi in drugo	drugo
Nižja kategorija — neaktivni	75,4	10,1	14,6	13,9	60,8	25,3	5,8	45,3	48,9
Nižja kategorija — aktivni	74,0	9,4	16,7	10,9	62,7	26,4	12,5	67,0	20,5
Srednja kategorija — neaktivni	87,3	6,1	6,7	10,6	57,6	31,8	13,2	52,9	33,8
Srednja kategorija — aktivni	83,6	5,4	11,0	8,5	73,7	17,8	9,9	69,6	20,4
Višja kategorija — neaktivni	83,9	6,5	9,7	16,0	56,0	28,0	0,0	47,4	52,6
Višja kategorija — aktivni	91,3	1,7	6,9	6,7	73,8	19,5	12,3	67,9	19,8
Kontingenčni koeficient		0,15			0,14			0,25	

¹ Finančni viri: lastni dinarski in devizni bančni vir; drugi viri: posojilo pri drugih družinskih članih, sorodnikih ali prijateljih, kaj bi prodal.

² Namembnost varčevanja za: dopuste in potovanja, otroke in vnuke, za primer bolezni, večje nakupe, občutek varnosti, pogreb.

kategorijo na drugi strani: razlika med prvo in drugo je večja kot med drugo in tretjo. Govorimo lahko o določeni polarizaciji družbe — na tiste, ki imajo malo, in tiste, ki imajo več.

Pomembna je tudi razlika med aktivnimi in neaktivnimi anketiranci. Faktor zaposlitve je očitno pomemben za materialno premožnost. Kot v vsakem socializmu tako tudi v našem večina ugodnosti izvira iz statusa zaposlenosti, bistveno manj pa iz statusa državljana. Neaktivno prebivalstvo (študirajoči, gospodinje, upokojenci in invalidi) ima slabši dostop do materialnih dobrin v vseh kategorijah.

Bistveno drugače pa je z ekonomskimi možnostmi anketirancev. Ekonomska stiska je dokaj enakomerno razporejena po anketiranem prebivalstvu Slovenije.

Očitno delujejo številni blažilci, generirani tako s politično ideologijo, tradicijo kot tudi s hitro industrializacijo po vojni, ki preprečuje kopičenje ekonomskih možnosti v določenih segmentih družbe. Te blažilce lahko delimo ne neformalne (ostanki tradicionalne družbe, katerih vpliv pa se je v socializmu še okrepil) in formalne (povezanost socialistične ideologije z egalitarizmom, socialni mir kot dominantni cilj politične elite itd.). Med neformalnimi blažilci bi lahko omenila predvsem sivo ekonomijo (delo na črno, popoldanska obrt, polkmetijstvo, vrtičkarstvo itd.), naravno menjavo (sorodniki na deželi, sosedsko-prijateljska pomoč pri opravilih itd.), »minulo delo« (privarčevana sredstva iz boljših časov). Med formalnimi blažilci pa bi med drugim lahko omenila subvencioniranje stanarin, solidarnostna stanovanja, subvencioniranje vrtcev in hrane v šoli itd.

Zmanjševanje razlik v dejanskih ekonomskih možnostih in iz tega izvirajoča izenačenost prebivalstva Slovenije pomembno nevtralizira učinke ugotovljenih razlik v posedovanju materialnih dobrin in dohodka. Situacija je torej dokaj ambivalentna — če na eni strani vzorci distribucije material-

nih dobrin govorijo sami po sebi (ne upoštevajoč številne druge, politične, ideološke in razvojne faktorje) v prid razredne formacije, pa na drugi strani dokaj enakomerno razporejene ekonomske možnosti govorijo v prid razredne dekompozicije.

3.2. Socioprofesionalne kategorije in statusna pripadnost

3.2.1. Prostočasovne aktivnosti

Med oblikami preživljanja prostega časa, po katerih se populacija najbolj razlikuje, sva na osnovi uporabljenega statističnega testa izbrala naslednje: obiskovanje elitnih kulturnih prireditev (koncerti, razstave, gledališče), vsi izleti, obiskovanje kinopredstav, športno udejstvovanje in kraj preživljanja počitnic.

Pred podrobnejšo obravnavo navajava nekaj podatkov, ki niso zajeti v Tabeli 5.

Tabela 5: Oblike preživljanja prostega časa

Socio-profesionalna kategorija	Načini preživljanja prostega časa				Kraj preživljanja počitnic			
	koncerti, razstave, gledališče	izleti	kino	šport	dom	kamp, dom DO	sorodniki	drugje ¹
Nižja kategorija — neaktivni	8,8	31,0	8,3	9,2	74,4	6,7	5,1	13,8
Nižja kategorija — aktivni	11,2	44,1	25,8	20,6	51,6	20,6	10,0	17,9
Srednja kategorija — neaktivni	38,8	65,2	49,7	49,7	23,6	31,5	7,3	37,6
Srednja kategorija — aktivni	34,2	65,7	37,0	39,6	28,3	37,0	6,7	28,0
Višja kategorija — neaktivni	66,1	74,2	62,9	54,8	24,6	31,1	0,0	24,3
Višja kategorija — aktivni	66,0	79,3	47,4	51,7	16,1	33,5	3,5	47,0
Kontingenčni koeficient	0,42	0,31	0,29	0,31		0,40		

¹ Drugje: hotel, počitniška hišica, potovanje

Od 76,6 % anketirancev, ki ne obiskujejo elitnih kulturnih prireditev, jih je 73,6 % iz nižje, 21,1 % iz srednje in 5,3 % iz višje kategorije. Na izlete ne hodi 48,8 % anketirancev, od tega 77 % iz nižje, 17,7 % iz srednje in 5,3 % iz višje kategorije. V kino ne hodi 70,7 % anketirancev, od tega jih je 70,5 % iz nižje, 21,1 % iz srednje in 8,3 % iz višje kategorije. S športom se ne ukvarja 72,2 % anketirancev, od tega jih je 72,1 % iz nižje, 20,0 % srednje in 7,9 % iz višje kategorije. Doma je preživelo počitnice 45,5 % anketirancev, od tega jih je 80,5 % iz nižje, 14,8 % iz srednje in 4,6 % iz višje kategorije.

Oblike preživljanja prostega časa se razlikujejo po pripadnosti socio-profesionalni kategoriji. Anketiranci nižje kategorije so pasivnejši v preučevanih oblikah preživljanja prostega časa. Podobne ugotovitve veljajo tudi za kraj preživljanja počitnic. Glede aktivnih in neaktivnih obstajajo največje razlike znotraj nižje kategorije.

3.2.2. Vrednostne orientacije

Za merjenje vrednostne orientacije sva izbrala dva kazalca: izobrazbene aspiracije in vernost.

Kar 87,2 % anketirancev se ne izobražuje, 71,8 % pa se jih ne želi izobraževati. Med slednjimi jih je 72,9 % iz nižje, 20,0 % iz srednje in 7,2 % iz višje kategorije. Med 15,4 % tistih, ki se ne izobražujejo, pa bi se želeli, jih je 52,6 % iz nižje, 30,5 % iz srednje in 16,9 % iz višje kategorije. Med tistimi pa, ki se izobražujejo, 12,9 % jih je, jih je 22,9 % iz nižje kategorije, 44,9 % iz srednje in 32,2 % iz višje kategorije.

Tabela 6: Izobrazbene aspiracije in vernost

Socio-profesionalna kategorija	Aspiracije po nadaljnjem izobraževanju			Vernost in obiskovanje verskih obredov			
	se ne izobražuje ne želi	želi	se izobražuje	ni veren	je veren in obiskuje ne včasih	redno	
Nižja kategorija — neaktivni	90,7	2,6	6,7	25,2	7,4	40,3	27,1
Nižja kategorija — aktivni	79,4	16,7	3,9	33,8	10,3	20,4	35,5
Srednja kategorija — neaktivni	41,5	2,4	56,1	57,0	6,0	21,8	15,2
Srednja kategorija — aktivni	63,9	24,9	11,1	62,7	6,6	9,8	20,8
Višja kategorija — neaktivni	27,4	1,6	71,0	70,0	10,0	15,0	5,0
Višja kategorija — aktivni	47,6	27,3	25,1	76,2	2,3	11,2	10,3
Kontingenčni koeficient	0,48			0,37			

Nevernih je 43,8 % anketirancev. Od tega jih je 45,6 % iz nižje, 33,9 % iz srednje in 20,4 % iz višje kategorije. Verske obrede redno obiskuje 26,9 % anketirancev, od tega jih je 78,4 % iz nižje, 17,4 % iz srednje in 4,1 % iz višje kategorije.

Največ nevernih je v višjih in najmanj v nižji kategoriji. Verske obrede pa redno obiskujejo bolj pogosto anketiranci iz nižje kot iz srednje in višje kategorije.

Podobno je tudi glede izobrazbenih aspiracij. Tistih, ki se ne izobražujejo in se tudi ne želijo izobraževati, je največ v nižji, bistveno manj pa v srednji in višji kategoriji. Sicer pa je največ anketirancev, ki se izobražujejo, v višji in najmanj v nižji kategoriji.

Ali obstajajo prepoznavne statusne skupine?

Ali lahko iz zgornjih podatkov sklepamo na obstoj razvidnih razlik v življenjskem stilu med socioprofesionalnimi kategorijami? Razlike med pripadniki nižje kategorije na eni ter srednje in višje kategorije na drugi strani so konsistentne in pomembne tako v obliki pristočasnih aktivnosti kot po merjenih vrednostnih orientacijah. Če smo za razrede ugotovljali določeno inkongruenco med razlikami v materialni premožnosti in precejšnje izenačenje ekonomskih možnosti, pa pri statusni pripadnosti tega ne opazimo.

Tako iz načina preživljanja prostega časa kot iz vrednostnih orientacij lahko sklepamo na obstoj dveh temeljnih življenjskih stilov, ki se vežeta na socioprofesionalni položaj — na eni strani pasivnost v preučevanih oblikah preživljanja prostega časa (večja privatizacija življenja), nižje aspiracije (merjenje z željo po izobraževanju kot enim od temeljnih faktorjev mobilnosti) in tradicionalna vrednostna orientacija (ki se odraža tudi z versko in religiozno afiliacijo); na drugi strani aktivnejše preživljanje prostega časa, višje aspiracije in bolj tostranska življenjska orientacija.

3.3. Socioprofesionalne kategorije in politična participacija

3.3.1. Zasedanje položajev

Zasedanje položajev sva merila s članstvom in funkcijami v političnih organizacijah.

Na visoko stopnjo politizacije naše družbe kaže podatek, da samo 19,7 % anketirancev ni vključenih v eno od političnih organizacij. Med njimi je kar 85,2 % pripadnikov nižje, 21,6 % srednje in 3,2 % višje kategorije. Na drugi strani ekstrema pa ima 1,4 % anketirancev funkcije v Zvezi komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah, od tega jih je 17,6 % iz nižje in po 41,2 % iz srednje in višje kategorije.

Iz strukture pripadnosti političnim organizacijam je razvidno, da je največ nečlanov iz nižje kategorije in bistveno manj iz višjih dveh (Tabela 7). Pomembna je tudi razlika v deležu članov med aktivnimi in neaktivnimi v vseh kategorijah.

Tabela 7: Družbenopolitična aktivnost

Socio-profesionalne kategorije	Članstvo in funkcije v družbenopolitičnih organizacijah				
	ni član	član ZSMS, ZSS, ZB, SZDL	tudi član ZKS	funkcije v ZSMS/ZSS/ /ZB/SZDL	funkcije tudi/ali le v ZKS
Nižja kategorija — neaktivni	41,2	40,2	14,5	0,7	3,5
Nižja kategorija — aktivni	21,2	66,8	3,9	5,9	2,2
Srednja kategorija — neaktivni	13,0	64,6	10,6	7,5	4,3
Srednja kategorija — aktivni	7,7	53,8	11,8	14,6	12,1
Višja kategorija — neaktivni	11,5	63,9	16,4	1,6	6,6
Višja kategorija — aktivni	3,6	45,1	17,0	14,7	19,6
Kontingenčni koeficient			0,42		

Iz podatkov o družbenopolitični aktivnosti anketirancev lahko izpeljemo dve osnovni ugotovitvi: prvič, da so kategorije med seboj dokaj izenačene glede članstva, in drugič, da so funkcije v teh organizacijah »rezervirane« za aktivni del srednje in višje kategorije. Iz podrobnejše analize lahko ugotovimo še dve zanimivosti: pri srednji in višji kategoriji je več neaktivnih članov; najmanj članov Zveze komunistov je iz aktivne nižje kategorije.

3.3.2. Družbena moč in politična aktivnost

Družbena moč je bila merjena s sestavljenim kazalcem opravljanja funkcij v Zvezi komunistov in Zvezi sindikatov ter delegatskim položajem na občinski ali nadobčinski ravni. Od 77,6 % anketirancev, ki imajo nizko družbeno moč, jih je 71,5 % iz nižje, 20,9 % iz srednje in 7,6 % iz višje kategorije. Na drugi strani pa ima visoko družbeno moč 3,4 % anketirancev, od tega 23,1 % iz nižje, 41,5 % iz srednje in 35,3 % iz višje kategorije.

Kazalec, s katerim smo skupaj merili politično in samoupravno aktivnost, pa kaže, da je neaktivnih 20,3 % anketirancev, od tega iz nižje 84,6 %, iz srednje 11,6 % in iz višje kategorije 3,8 % anketirancev. Na drugem ekstremu je politično in samoupravno aktivnih 14,2 % anketirancev, od tega 31,8 % iz nižje, 41,8 % iz srednje in 26,3 % iz višje kategorije.

Tabela 8 nam kaže, da glede samega članstva razlike niso tako izrazite. Povsem drugačna pa je podoba, ko primerjamo tiste, ki imajo določene funkcije. Tako za delegate kot za funkcionarje velja, da je delež pripadnikov nižje kategorije najmanjši.

Nižja družbena moč in politična aktivnost pa sta značilni tudi za neaktivne v primerjavi z aktivnimi.

Tabela 7: Družbena moč in politična participacija

Socio-profesionalne kategorije	Družbena moč			Politična in samoupravna aktivnost			
	nizka	srednja	visoka	ni aktiven	je le član SU	delegat v organih	ima tudi funkcije v DPO
Nižja kategorija — neaktivni	94,9	4,7	0,5	43,9	50,6	1,4	4,1
Nižja kategorija — aktivni	83,9	14,5	1,6	20,8	52,9	18,0	8,3
Srednja kategorija — neaktivni	88,4	9,3	1,8	15,2	69,1	3,0	12,7
Srednja kategorija — aktivni	57,3	34,8	7,3	7,3	32,5	32,3	27,8
Višja kategorija — neaktivni	70,5	26,2	3,3	12,9	71,0	8,1	8,1
Višja kategorija — aktivni	44,5	43,2	12,3	4,7	25,0	32,8	37,5
Kontingenčni koeficient		0,36			0,46		

3.3.3. Vladajoči in pasivni?

Razlike v distribuciji merjene družbene in politične moči so očitne. Če razlike v članstvu niso pomembne, se pa anketiranci po funkcijah in vplivu delijo na pripadnike nižje kategorije in neaktivne, ki so v večji meri izključeni iz uradnega političnega življenja, ter na drugi strani na tiste, ki so v središču institucionalnega političnega življenja in ki se pretežno rekrutirajo iz vrst aktivnih pripadnikov srednje in višje kategorije.

4. SKLEP

Dosedanja analiza nam omogoča nekaj temeljnih sklepov.

Socioprofesionalna struktura v Sloveniji živečega prebivalstva je dokaj neugodna. Približno dve tretjini celotnega prebivalstva lahko glede na poklic, kombiniran z izobrazbo, vplivom in posedovanjem, uvrstimo v nižjo kategorijo.

Razredna struktura je ambivalentna. Razlike so konsistentne in pomembne, ko gre za posedovanje materialnih dobrin, ne pa tudi ko opazujemo distribucijo ekonomskih možnosti.

Statusna pripadnost je bolj izkristalizirana. Tako po preživljanju prostega časa kot po vrednostnih orientacijah se oblikujeta dve statusno razpoznavni skupini; na eni strani tisti, ki so bolj pasivni in tradicionalni in na drugi strani tisti, ki so bolj aktivni in manj tradicionalni.

Tudi ko opazujemo razlike v politični participaciji, so razlike očitne. V nižji kategoriji je večji delež nefunkcionarjev ter nasploh manj politično aktivnih.

Zanimivo je, da so razlike med nižjo in srednjo kategorijo večje, kot pa med srednjo in višjo kategorijo. Izgleda, da obstaja temeljna družbena ločnica med nižjo kategorijo na eni strani in srednjo in višjo kategorijo na drugi strani.

Izrazite so tudi razlike med aktivnim in neaktivnim prebivalstvom, in to v prid aktivnih na vseh treh dimenzijah stratifikacije.

Ali je mogoče govoriti o unificirani stratifikacijski hierarhiji, značilni za slovensko družbo? Ali lahko morda celo sklepamo na polarizacijo družbe na tiste, ki so glede na svoj razredni, statusni in politični položaj blizu družbenega dna ter na tiste, ki imajo v primerjavi z njimi visok položaj na vseh treh dimenzijah stratifikacije?

Da je kaj takšnega *malo verjetno*, je moč sklepati že iz izrazito neizkristaliziranega razrednega položaja anketirancev. Ker ne obstaja trg, kot tisti družbeni prostor, na katerem se proizvajata razredni položaj, obstaja med materialnim posedovanjem in materialnimi možnostmi za industrijsko družbo sicer iracionalna razlika v vzorcih. Nekaj podobnega je opazil že Weber (10) za predkapitalistične države, v katerih je ekonomska organizacija monopolistična ali liturgična, v katerih se torej odnosi uravnava po konvencijah in kjer se ekonomske potrebe zadovoljujejo na fevdalni ali patrimonialni osnovi.

Ne da bi se na tem mestu podrobneje spuščala v to problematiko, pa je danes bolj ali manj sprejeto, da se tudi v socializmu odnosi uravnava po konvencijah in da so le-te določene s politično racionalnostjo. To ima več pomembnih implikacij. Kot prvo zamenja drugo, naravno tržno-blagovne determinacije družbenih odnosov pretežno voluntaristična politična determinacija družbenih odnosov. Zaradi političnega totalizma in s tem pogojene odsotnosti civilne družbe je zelo verjetno, da objektivne razlike v dostopu do družbeno relevantnih resursov ne bodo prepoznane na nivoju družbene zavesti in akcije. Gre za družbe, v katerih so prav razredne razlike najmanj jasno izražene, bolj jasno pa se kažejo razlike, ki so bolj značilne za tradicionalne družbe; torej statusne in politične razlike. Vendar pa konkretne pojavne oblike teh razlik med različnimi socialističnimi družbami lahko zaradi že omenjene voluntaristične narave determinacije dominantnih odnosov tudi izrazito variirajo. Verjetno velja to tudi za različne republike v Jugoslaviji, ki so dosegle precejšnjo stopnjo politične neodvisnosti. Sklepi, ki sva jih navedla, se nanašajo v

veliki meri na naravo družbene (ne)enakosti v Sloveniji in iz njih verjetno ni mogoče sklepati na podobne pojavne oblike teh razlik v drugih republikah.

VIRI

¹ Duško Sekulić: Neki problemi empirijske identifikacije slojne strukture društva, *Revija za sociologiju*, 1/2, 1985, stran 31—35.

² Sekulić, prav tam.

³ Ivan Bernik: Socialna stratifikacija: Temeljni pojmi in raziskovalne dileme (Teze), tipkopolis, 1985.

⁴ Robert Erikson: The Class Structure and Its Trends, v ed. Robert Erikson, R. Alberg: *Welfare in Transition: Living Conditions in Sweden 1968—1981*, forthcoming, Oxford University Press.

⁵ Hans H. Gerth, C. W. Mills (ed.): *From Max Weber: Essays On Sociology*, Oxford University Press, 1946, stran 181.

⁶ Sonja Drobnič: Socioprofesionalne skupine v Sloveniji, tipkopolis, 1986.

⁷ Kvaliteta življenja v Sloveniji, Inštitut za sociologijo, fazno poročilo, 1984.

⁸ Kvaliteta življenja, prav tam.

⁹ Mojca Pešec, Gregor Tomc: Social Stratification in Slovenia, paper presented at the Inter-University Centre of Post-Graduate Studies, Dubrovnik 1986.

¹⁰ Max Weber: *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, 1964.